

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

THÂN THỊ MINH TRANG

**VĂN HÓA ỨNG XỬ TRONG THƠ
NGUYỄN KHUYẾN**

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 60220121

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM

Người hướng dẫn khoa học: TS. Dương Thu Hằng

Thái nguyên, năm 2015

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan công trình nghiên cứu: “*Văn hóa ứng xử trong thơ Nguyễn Khuyến*” dưới sự hướng dẫn của TS. Dương Thu Hằng là kết quả nghiên cứu của cá nhân tôi, kết quả nghiên cứu trong luận văn là trung thực, chưa được công bố.

Thái Nguyên, tháng 5 năm 2015

Người thực hiện

Thân Thị Minh Trang

Xác nhận của cán bộ hướng dẫn

**Xác nhận của đại diện khoa
chuyên môn**

TS. Dương Thu Hằng

LỜI CẢM ƠN

Luận văn thạc sĩ chuyên ngành Văn học Việt Nam được hoàn thành tại Đại học Sư Phạm Thái Nguyên. Có được luận văn này tôi xin bày tỏ lòng biết ơn chân thành và sâu sắc tới TS. Dương Thu Hằng, người đã trực tiếp hướng dẫn, dìu dắt, giúp đỡ tôi với những chỉ dẫn khoa học quý báu trong suốt quá trình triển khai, nghiên cứu và hoàn thành luận văn *“Văn hóa ứng xử trong thơ Nguyễn Khuyến”*.

Tôi xin chân thành cảm ơn Trường Đại học Sư phạm – Đại học Thái Nguyên, Ban chủ nhiệm khoa Ngữ Văn, Khoa Sau đại học – Trường Đại học Sư phạm – Đại học Thái Nguyên, Trung tâm học liệu – Đại học Thái Nguyên, Thư viện Quốc gia Việt Nam đã tạo điều kiện và giúp đỡ tôi trong quá trình học tập, nghiên cứu.

Xin chân thành cảm ơn các thầy cô giáo đã trực tiếp giảng dạy, truyền đạt những kiến thức khoa học chuyên ngành Văn học Việt Nam cho bản thân tôi trong thời gian qua.

Tôi xin gửi lời cảm ơn sâu sắc đến gia đình, bạn bè đã động viên, giúp đỡ tôi trong thời gian thực hiện luận văn.

Mặc dù đã có nhiều cố gắng để thực hiện luận văn một cách hoàn chỉnh nhất song do còn nhiều hạn chế về kiến thức và kinh nghiệm nên không thể tránh khỏi những thiếu sót nhất định. Tôi rất mong nhận được sự góp ý của quý Thầy, Cô giáo để luận văn được hoàn chỉnh hơn.

Tôi xin chân thành cảm ơn!

Thái Nguyên, ngày 15 tháng 5 năm 2015

MỤC LỤC

	Trang
Trang phụ bìa	
Lời cam đoan.....	i
Lời cảm ơn	ii
Mục lục.....	iii
MỞ ĐẦU	1
Chương 1: MỘT SỐ VẤN ĐỀ LÝ LUẬN VÀ THỰC TIỄN LIÊN QUAN ĐẾN ĐỀ TÀI	10
1.1. Văn hóa và văn hóa ứng xử	10
1.1.1. Khái niệm văn hóa.....	10
1.1.2. Khái niệm văn hóa ứng xử	11
1.2. Phác thảo diện mạo văn hóa Việt	13
1.2.1. Văn hóa bản địa của người Việt.....	13
1.2.2. Văn hóa bản địa của người Việt và các luồng tư tưởng, tôn giáo lớn.....	5
1.3. Vài nét về cuộc đời và sự nghiệp văn chương của Nguyễn Khuyến.....	18
1.3.1. Con người và cuộc đời	18
1.3.2. Sự nghiệp sáng tác.....	20
1.3.3. Đôi nét về các sáng tác thể hiện văn hóa ứng xử trong thơ Nguyễn Khuyến..	21
* Tiểu kết chương 1	22
Chương 2: VĂN HÓA ỨNG XỬ TRONG NHỮNG MỐI QUAN HỆ XÃ HỘI CƠ BẢN	24
2.1. Văn hóa ứng xử trong quan hệ vua – tôi	24
2.2. Văn hóa ứng xử trong quan hệ với quan lại.....	31
2.3. Văn hóa ứng xử trong quan hệ bạn bè.....	42
2.4. Văn hóa ứng xử trong quan hệ làng xóm	51
* Tiểu kết chương 2	61
Chương 3: VĂN HÓA ỨNG XỬ TRONG GIA ĐÌNH	63
3.1. Văn hóa ứng xử trong quan hệ vợ - chồng	63
3.2. Văn hóa ứng xử trong quan hệ cha - con.....	77

3.3. Văn hóa ứng xử với cha mẹ, anh em, họ hàng.	92
*Tiểu kết chương 3	97
KẾT LUẬN	98
TÀI LIỆU THAM KHẢO	101
PHỤ LỤC	

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Ở bất cứ một quốc gia, dân tộc nào trên thế giới, văn hóa luôn là một trong lĩnh vực được quan tâm hàng đầu. Bởi lẽ, văn hóa biểu hiện sức sống, sức sáng tạo, sức mạnh tiềm tàng và vị thế, tầm vóc dân tộc. Một biểu hiện cần đặc biệt quan tâm trong lĩnh vực văn hóa đó là văn hóa ứng xử được hình thành trong quá trình giao tiếp qua 4000 năm dựng nước và giữ nước. Một trong những nơi lưu giữ những nét đẹp trong văn hóa ứng xử đó chính là văn học. Ngày nay, trong xã hội, văn hóa ứng xử có phần sa sút. Một số thành phần có lối sống, lối suy nghĩ, ứng xử thiếu văn hóa đi ngược lại truyền thống và bản sắc văn hóa tốt đẹp của dân tộc ta. Vì vậy, nghiên cứu văn hóa ứng xử trong tác phẩm văn học trung đại là một trong những cách “học cũ biết mới” để có thể học tập những nét ứng xử của cổ nhân. Từ đó, lưu giữ và phát huy lối ứng xử tinh tế của cha ông từ ngàn xưa và loại bỏ lối ứng xử thiếu văn hóa.

Nguyễn Khuyến là nhà thơ lớn, một cây đại thụ của văn học dân tộc. Thời đại ông sống là một thời đại xảy ra nhiều biến động dữ dội. Cuộc xâm lăng của thực dân Pháp đã kéo theo sự du nhập ồ ạt của văn hóa phương Tây, làm thay đổi rất nhiều các giá trị văn hóa truyền thống, đặc biệt là văn hóa ứng xử.

Có rất nhiều nhà nghiên cứu phê bình dày công tìm hiểu thơ văn Nguyễn Khuyến, tuy nhiên, một công trình nghiên cứu hệ thống, cụ thể về “*Văn hóa ứng xử trong thơ Nguyễn Khuyến*” vẫn chưa được đặt ra. Vì vậy, chúng tôi chọn đề tài này hi vọng sẽ góp phần đánh giá đầy đủ và chính xác hơn về giá trị thơ văn Yên Đổ.

Nguyễn Khuyến là một trong những tác giả được giảng dạy trong nhà trường. Cho nên, việc nghiên cứu đề tài này sẽ góp phần đổi mới nội dung giảng dạy đó là bên cạnh việc truyền đạt tri thức còn có thể liên hệ với thực tiễn và giáo dục nhân cách cho học sinh. Đó là một trong những cách đưa văn học lại gần với cuộc sống.

2. Lịch sử vấn đề

Văn hóa là một trong những lĩnh vực rất được quan tâm, vì vậy có rất nhiều công trình nghiên cứu được đặt ra. Về văn hóa không thể không nhắc tới cuốn “*Việt Nam văn hóa sử cương*” của Đào Duy Anh in lần đầu tiên năm 1938 được ấn hành bởi Quan Hải Tùng Thư. Ngoài ra, còn rất nhiều công trình nghiên cứu khác như: “*Cơ sở văn hóa Việt Nam*” của Trần Ngọc Thêm, “*Bản sắc văn hóa Việt Nam*” của Phan Ngọc, “*Văn hóa dân gian Việt Nam trong bối cảnh văn hóa Đông Nam Á*” của Đinh Gia Khánh, “*Văn hóa Việt Nam đỉnh cao Đại Việt*” của Nguyễn Đăng Duy, “*Văn hóa gia đình Việt Nam*” của Vũ Gia Khánh...

Riêng văn hóa ứng xử cũng có rất nhiều các công trình đã nghiên cứu như: “*Ứng xử trong gia đình*” của Thanh Tâm, “*Văn hóa giao tiếp*” của Phạm Vũ Dũng, “*Văn hóa ứng xử các dân tộc Việt Nam*” do Lê Như Hoa chủ biên, “*Nghệ thuật ứng xử của người Việt*” của tác giả Phan Minh Thảo, “*Văn hóa ứng xử của người Việt*” của La Văn Quán, “*Văn hóa ứng xử trong giáo dục gia đình*” của Nguyễn Văn Lê...

Những công trình trên đã nghiên cứu về văn hóa và văn hóa ứng xử nói chung. Tuy nhiên, chúng chưa đi sâu tìm hiểu về văn hóa ứng xử của người Việt qua văn học. Gần đây, đã có rất nhiều luận văn thạc sĩ đề cập tới vấn đề văn hóa ứng xử. Chúng tôi quan tâm tới một số công trình sau:

“*Thế ứng xử xã hội cổ truyền của người Việt châu thổ Bắc Bộ qua một số ca dao - tục ngữ*” của Trần Thúy Anh, giảng viên trường Đại học khoa học xã hội và nhân văn Hà Nội đã nghiên cứu những ứng xử truyền thống của người Việt trong cái nôi văn hóa châu thổ Bắc Bộ. Nét đẹp trong văn hóa ứng xử được tác giả cô đọng, đúc kết lại qua hai loại hình của văn học dân gian Việt Nam đó là ca dao và tục ngữ. Tác giả đã dựng lại bộ mặt lịch sử, chiều sâu văn hóa, nét sinh động, những sắc thái riêng biệt trong ứng xử của họ đồng thời chỉ ra những tiếp biến văn hóa của thế ứng xử xã hội cổ truyền của người Việt châu thổ Bắc Bộ.

“*Văn hóa ứng xử người Việt trong truyện thơ Nôm*” của Triệu Thùy Dương, Đại học Sư phạm thành phố Hồ Chí Minh đã nghiên cứu văn hóa ứng xử của người Việt qua một số truyện thơ Nôm tiêu biểu thế kỷ XVIII – XIX. Từ đó, tìm ra ảnh

hường của thể ứng xử với tư cách là quan niệm sống, lối sống, nếp sống, lối hành động của một cộng đồng người trong thực tế đời sống đến văn học. Luận văn dùng ca dao, tục ngữ làm điểm tựa để so sánh với một số truyện thơ Nôm tiêu biểu. Tác giả đã tìm hiểu truyện thơ Nôm người Việt dưới một góc nhìn mới: góc nhìn từ truyền thống văn hóa Việt. Trong quá trình thực hiện luận văn, người viết đã có ý thức tiếp thu cách làm văn hóa so sánh để chỉ ra đâu là nét văn hóa thuần Việt và đâu là những ảnh hưởng của văn hóa ngoại sinh đến văn hóa, đặc biệt là văn hóa ứng xử người Việt qua thể loại truyện thơ Nôm. Đây là một trong những công trình nghiên cứu khá cụ thể văn hóa ứng xử người Việt trong quan hệ với môi trường tự nhiên, trong quan hệ xã hội và trong quan hệ gia đình.

“*Văn hóa ứng xử trong thơ chữ Hán của Nguyễn Du*” của Cao Thị Liên Hương, Đại học Sư phạm thành phố Hồ Chí Minh tìm hiểu về văn hóa ứng xử, những nét cư xử trong cuộc sống hàng ngày của ông cha ta đã đi vào thơ chữ Hán của Nguyễn Du. Luận văn đã khảo sát toàn bộ những bài thơ trong ba tập thơ chữ Hán của Nguyễn Du đó là *Thanh hiên thi tập*, *Nam trung tạp ngâm*, *Bắc hành tạp lục* do Mai Quốc Liên chủ biên (Nxb Văn học 1996). Bên cạnh đó, người viết đã so sánh thơ văn của một số tác giả mà nội dung có liên quan để thấy được nét ứng xử tiêu biểu trở thành chuẩn mực trong đời sống của người Việt. Qua khảo sát, thống kê, tìm hiểu thơ chữ Hán của Nguyễn Du, tác giả nhận thấy văn hóa ứng xử của Nguyễn Du thể hiện trong bốn môi quan hệ chính: ứng xử với bản thân, ứng xử với môi trường tự nhiên, ứng xử với môi trường xã hội và ứng xử với gia đình.

Như vậy, những luận văn trên đã nghiên cứu rất sâu sắc về văn hóa ứng xử được thể hiện trong văn chương. Tuy nhiên, chưa có công trình nào đi sâu nghiên cứu về văn hóa ứng xử thể hiện qua thơ Nguyễn Khuyến. Nó chỉ được đề cập đến ở một số đề tài, khóa luận tốt nghiệp như :

Trong đề tài nghiên cứu của Hoàng Mai Quyên về “*Giá trị văn hoá truyền thống trong trước tác chữ Nôm của Nguyễn Khuyến*” tác giả cũng quan tâm đến đời sống tình cảm và văn hóa giao tiếp của ông với con cái, với vợ, với bạn bè, với học trò... Trong bài viết của mình tác giả chia hệ thống văn hoá ứng xử trong thơ Nguyễn Khuyến thành ba mảng: ứng xử tình cảm trong gia đình, quan hệ ứng xử

trong tình thầy trò và giao tiếp ứng xử với bạn bè, hàng xóm. Tuy nhiên, tác giả mới chỉ tìm hiểu một cách sơ lược về các mối quan hệ ứng xử này chứ chưa đưa nó thành một hướng nghiên cứu chính, chi tiết và cụ thể.

Trong khóa luận tốt nghiệp “*Tình cảm gia đình trong thơ văn Nguyễn Khuyến*” của mình, tôi cũng đã tìm hiểu một cách cụ thể về các mối quan hệ tình cảm của Nguyễn Khuyến với vợ, con và từ đó chỉ ra những điểm khác biệt trong ứng xử của Nguyễn Khuyến so với các nhà nho cùng thời và trước đó. Tuy nhiên, luận văn mới chỉ dừng lại ở các mối quan hệ tình cảm trong gia đình và chưa đi sâu tìm hiểu quan hệ ứng xử của ông.

Hoặc nó cũng được nhắc tới trong một số bài viết, bài báo khoa học như: trong bài “*Nguyễn Khuyến một phong cách thơ lớn*” Nguyễn Lộc viết: “Nói về tình cảm của con người, kể cả những tình cảm riêng tư, Nguyễn Khuyến không phải là người đầu tiên. Giai đoạn trước từng có Phạm Thái khóc người yêu, Nguyễn Hữu Chinh khóc chị, Phạm Nguyễn Du và Ngô Thị Sĩ khóc vợ... Còn nói về tình giao hữu bạn bè thì có nhan nhản trong thơ chữ Hán. Tất nhiên những sáng tác ấy có ý nghĩa riêng của nó, và đối với sự hình thành con người cá thể của giai đoạn văn học trước, ngay trong xã hội, con người cá thể cũng chưa có điều kiện hình thành, thì trong văn học những tình cảm riêng tư cũng mang một sắc thái chung, có tính cách đạo đức cộng đồng. Đặc sắc của Nguyễn Khuyến là những tình cảm của ông giữ được nguyên vẹn tính chất cá thể, cụ thể của nó, mà không tan biến vào cái chung; và cái cá thể cụ thể ấy lại có tính nông thôn rõ rệt...” [14, tr.48].

Nguyễn Lộc đã đề cập đến tình cảm riêng tư, tình gia hữu trong thơ ông tuy nhiên đó là những đánh giá hết sức khái quát về vấn đề này chứ chưa đi sâu vào từng tác phẩm cụ thể.

Trong bài “*Những vần thơ xuân*”, Phạm Ngọc Lan có viết: “Dường như có sự phân định khá rõ thơ Nguyễn Khuyến thành hai mảng: thơ chữ Hán, như ở phần đầu đã nói, thường là những bài thơ có ý nghĩa tượng trưng, trực tiếp bộc bạch tâm sự, hoặc lời ân cần khuyên con; thơ chữ Nôm thường hướng vào việc miêu tả xác thực khung cảnh mùa xuân ở nông thôn với không khí hội làng, hội xuân và những sinh hoạt nông thôn cổ truyền” [26, tr.207].

Ở bài viết này, Phạm Ngọc Lan cũng nhắc đến những bài thơ khuyên con và những sinh hoạt ở nông thôn tuy nhiên tác giả lại chỉ nêu lên vấn đề chứ cũng chưa đi sâu vào từng bài cụ thể để tìm hiểu và nghiên cứu.

Trần Thị Băng Thanh và Phạm Tú Châu trong bài “*Hai loại chân dung phụ nữ*” có nêu: “Trong số hơn 300 bài thơ, bài văn bằng chữ Hán và chữ Nôm của nhà thơ Yên Đổ có tới hơn 50 bài viết về người phụ nữ. Đối với các nhà thơ khi xưa “thi ngôn chí” là tiêu chuẩn sáng tác, thì số lượng thơ đó thật không phải nhỏ. Số lượng đó càng có ý nghĩa khi nhà thơ Yên Đổ không chỉ dành tình cảm của mình cho những người thân trong gia đình là mẹ, vợ, con gái... như văn thông thường của nhà nho, mà mở rộng lòng mình với nhiều tầng lớp người trong xã hội” [25, tr.252].

Hai nhà nghiên cứu này đã quan tâm đến những bài viết về người phụ nữ nói chung trong xã hội qua thơ Nguyễn Khuyến tuy nhiên họ không tập trung phân tích và làm rõ quan hệ ứng xử của ông họ đặc biệt với vợ ông.

Trong bài báo khoa học “*Giá trị văn hoá truyền thống trong thơ Nôm của Nguyễn Khuyến*”, Dương Thu Hằng - Hoàng Mai Quyên đã đề cập đến những nét đẹp trong sinh hoạt văn hóa của nhân dân đồng bằng Bắc Bộ nói chung và người dân làng Yên Đổ quê hương tác giả nói riêng. Đó là phong tục mừng thọ, phong tục chợ tết, phong tục đánh trống đốt pháo đêm giao thừa. Từ đó, tác giả đi đến khẳng định mảng thơ Nôm của Nguyễn Khuyến đã lưu giữ được những giá trị văn hóa truyền thống của dân tộc.

Trong bài viết này, tuy các tác giả đã nghiên cứu những nét đẹp văn hóa trong sinh hoạt nông thôn ở mảng thơ Nôm nhưng chưa tìm hiểu về nét đẹp văn hóa và ứng xử của Nguyễn Khuyến trong toàn bộ sáng tác của ông.

Trần Nho Thìn đã có những nhận xét hết sức khái quát về văn hóa làng xã trong thơ Tam Nguyên những ngày trở về Yên Đổ trong bài “*Từ những biến động trong nguyên tắc phản ánh thực tại của văn chương nhà nho đến bức tranh sinh hoạt nông thôn trong thơ Nguyễn Khuyến*”: “Các nhà nghiên cứu đã nói nhiều tới những bài thơ trong đó Nguyễn Khuyến kể lại các hình thức sinh hoạt có tính chất văn hóa ở nông thôn: cảnh ông cùng các bạn đồng tuế lên lão năm mươi, cảnh chợ Đồng ngày giáp Tết Nguyên Đán, đêm giao thừa... Những bài